

BERLIJNSE
STUKKEN

En twee gedichten

ERIK
LINDNER

REVISOR

2015 De Bezige Bij Amsterdam | Antwerpen

Deze uitgave is tot stand gekomen met steun van het Nederlands Letterenfonds.

Dit is de bladspiegeleditie, voor eigen afdruk en tabletgebruik.

Copyright © 2015 Erik Lindner

Verzorging e-book Aard Bakker

Foto's Bosz de Kler

Revisor en publicaties als deze ondersteunen?

Doneer op rekeningnummer: NL31 INGB 0006 5044 76,

t.n.v. Stichting De Revisor.

www.revisor.nl

www.debezigebij.nl

INLEIDING

Berlijn is niet meer dan een grote schrijftafel, schrijft Erik Lindner. Althans, als hij daar als schrijver is. Ook is hij er als auteur, als vreemde, en niet te vergeten als vader. Lindner verblijft in 2012 als stipendiaat van het Berliner Künstlerprogramm van de Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD). Hij mengt zich in het literaire leven, schrijft er, wordt vertaald, en krijgt er zijn tweede kind. Met de grondige bureaucratie rond de inschrijving van Leon Lucas Lindner begint en eindigt deze Berlijnse reeks aantekeningen, indrukken, essays.

We leren de psyche van de Berlijnse vrouw kennen, de charme van toiletjuffrouwen, de gemoedstoestand van de writer in residence die Lindner nu al meermalen geweest is, Berlijn via de stemmen van Nederlandse schrijvers. We lezen Ondaatje met Lindner, wandelen door de straten, ontmoeten oom Vincent, zien de verschillen tussen de Nederlandse en Duitse literaire wereld. Berlijn is vreemd, in vele opzichten, maar ook vriendelijk voor zijn literaire immigranten, vriendelijker dan het thuisland. ‘In welke taal moet ik Nádás’ *Parallele geschiedenissen* lezen? Lukt me dat, die duizend bladzijden? Kan ik niet beter in Berlijn blijven en Duits leren in plaats van terug te gaan naar een land dat in zichzelf keert?’

Hij komt terug, meermalen – voor kroketten met de *Revisor*-redactie, voor het verkrijgen van een BSN voor Leon –, en woont nu weer in Amsterdam. Maar af en toe is hij weer een week weg voor een literair festival. ‘Maar uiteindelijk ging ik toch, uiteindelijk ga ik altijd. Je hebt er een paar die altijd wel gaan. Misschien hebben ze reizigersbloed, weten ze iets op te geven.’ Dan brengt hij een verhaal mee, als van S.J. Naudé, in ons achtste nummer, en een schat aan indrukken – zoals deze.

Daan Stoffelsen
Redactie *Revisor*

I

Berlijnse vrouwen zouden de charme hebben van toiletjuffen.

Dat schrijft Peter Handke in *Gestern unterwegs*. Opvallend genoeg is de vrouw die in de trein van Hamburg naar Berlijn het citaat instemmend oprakelt zelf een uiterst elegante geboren Berlijnse. Ze illustreert met de toiletjuffrouw ('Twintig cent betalen! Rechtsaf voor mannen!') de hoffelijkheid van de gemiddelde vrouwelijke bediende in de hoofdstad.

Je hebt het Berlijn van de toeristen en het goedkope eten en je hebt het Berlijn van de kanselarij, de paperassen, de beambten.

Mijn eerste toiletjuf heette Knaak. Geen voornaam en zeker ook geen Frau Knaak. Nee: Knaak. Aldus nam ze de telefoon op en signeerde ze haar brieven. Knaak stond tussen mij en de begeerde *Kitagutschein*. *Kita* is kinderdagverblijf en *Gutschein* waardebon. Zonder dat document geen plek op de crèche.

Volgens de Nederlandse architect Lucas Verweij ('Persoonlijk vind ik overigens het hele gedoe rondom die curryworst flauwekul: het zijn gewoon frikadellen') zou het verschil zijn dat in Berlijn de kassières niet flirten, dat mis je als Nederlander. Verweij houdt een [blog](#) bij over onder meer hoofdstadvorming. Ik geloof niet dat hij Handkes derde verzameling notities heeft gelezen, althans niet de passage over toiletjuffen.

Knaak vroeg of Amsterdam in Zwitserland ligt. Dat lijkt misschien geen toonbeeld van topografische kennis, maar als je bedenkt dat het ('komische') Nederlandse accent de Duitser aan een Zwitsers dialect doet denken, is het niet zo vreemd.

Gestern unterwegs zijn aantekeningen die Handke maakte van november 1987 tot juli 1990. De royalties van *Der Himmel über Berlin* (de film van Wim Wenders waarvoor hij de tekst schreef) stelden hem in staat een paar jaar onbekommerd rond te reizen en te noteren wat hij zag en hoorde. Het is niet vertaald, in tegenstelling tot de eerdere verzamelingen notities *De last van de*

wereld en *De geschiedenis van het potlood*, die als Privé-domein verschenen.

Bij iedere bakker merk je het op. Er werken twee bediendes, de ene snauwt en de andere is aardig. Vraag eenvoudigweg wie er in Berlijn geboren is. In Berlijn kennen ze het woord 'Kenau' niet. Overigens is machismo sinds de nazi's verboden, zo zegt mijn vriend uit Kiel.

Knaak, zo heet ook de dansleraar van Thomas Manns *Tonio Kröger*, de kwast die hem met een geelzijden zakdoekje uit de 'Moulinet des dames' verwijderd.

Je wilt je ook niet meer conversatie indenken: "Twintig cent betalen! Rechtsaf slaan! Broek losknopen! Plasser afvegen! Handen wassen!" Toiletjuffen horen kort van stof te zijn.

Er is het Berlijn waar alles mogelijk lijkt, waar iedereen heen trekt, waar ruimte is, waar kansen zijn. En er is het Berlijn waar zwangere vrouwen op tochtige gangen zitten te wachten. Hoe dieper je erin geraakt, hoe meer toiletjuffrouwen.

Overigens kun je je afvragen wat te prefereren valt, een toilet dame of een gepolijste tandartsassistentenglimlach. Knaak stond uiteindelijk het gewenste document af.

Mijn laatste toiletjuf was mijn heldin. Ze heette Sander. Ze had haar eigen bureau. Buiten aan het raamkozijn zat een wespennest. Beneden in het gebouw lagen bloemblaadjes. Boven zaten mensen te wachten op een bankje.

Sander kreeg de moeilijke gevallen. Buitenlandse ouders, documenten die beëdigd vertaald moesten worden en ingeschreven. Collega's stonden aan haar bureau om hulp. Telefoontjes werden naar haar doorgeschakeld. 'Wie sind die Wespe?' vroeg ik iedere morgen als ik binnenkwam. Het nest werd maar niet verwijderd.

Ergens vind ik ze wel tof, toiletjuffen. Ze bedonderen je niet.

De geboorte van een kind inschrijven in Amsterdam duurt vijf minuten. In Berlijn negen dagen. Je moet gewoon niet opgeven.

Toen ik de laatste keer binnenkwam in het Standesamt Alt-Lietzow en naar de wesp en vroeg, riep Sander van het geboorteregister net toen ze doorverbonden werd met haar chef om de laatste beëdigd vertaalde akte van mijn zoon te ratificeren: 'roooooooooot!'

En daarmee begon zo ongeveer het leven.

II

'Boeken in het Nederlands tellen niet mee'

Je moet dit jaar zien als een dans, zegt de dame van het kunstprogramma als ik aankom in Berlijn. Jij bent de man en jij moet aangeven hoe we gaan dansen.

Opvallend dat de directrice poëzievertaler is. Bij DAAD zijn beeldend kunstenaars, componisten en filmmakers te gast. En schrijvers die geen poëzie maken natuurlijk.

Je kunt een jaar alleen maar schrijven of meedoen aan programma's, festivals. Ik ben amper aangekomen, moet ter plekke verzinnen wat ik de rest van het jaar ga doen.

Let's dance, zeg ik. Te gast in Berlijn ben je maar eenmaal. Schrijven kan ook in een hutje op de hei. En ik ben van het nieuwsgierige type.

Na een paar weken komt de eerste uitnodiging. Een boekpresentatie op een bijzondere locatie. Gelieve op een bepaald tijdstip voor de lift te staan in een flatgebouw naast de Tiergarten. De uitnodiging is strikt persoonlijk, er zijn maar een paar plaatsen.

Op de tiende verdieping van het Haus Eden ligt de [PanAm Lounge](#). Piloten en stewardessen van de vliegmaatschappij dronken er hun cocktails *in between flights* toen West-Berlijn nog een eiland was. De lounge heeft uitzicht op het aquarium van de Zoologischer Garten en het centrum aan het einde van de Kurfürstendamm. Op het dak van een lagere flat liggen naakte mannen op strandstoelen rond een zwembad: Duitsland en zijn *Freikörperkultur*.

De PanAm Lounge is niet veranderd sinds de jaren zeventig, met zijn bruine tapijten, oranje lampen. Op de negenhalve verdieping is de PanAm-suite, een luxekamer.

Het boek dat gepresenteerd wordt heet *Die Köpfe der Hydra* van Cécile Wajsbrot, die drie jaar eerder te gast was. De directrice leest de Duitse vertaling, de auteur een pagina uit het Franse origineel.

Voorafgaand spreekt er een man over een gedicht van Paul Celan. Baan-

brekend nieuws, de interpretatoren zijn erover uit dat een bepaalde verwijzing in het gedicht betekent dat Celan in hetzelfde flatgebouw is geweest.

De directrice heeft het boek verzorgd en de vertaling geredigeerd. De uitgever zit naast me en heeft er verder niets mee gedaan.

Rumoer in het publiek. Men wil meer originele tekst horen en minder vertaling.

Na afloop staan we op het balkon. Auto's cirkelen rond het Europa-Center. Het is donker boven Berlijn.

De diners zijn het moeilijkst, ook het voorgesteld worden. Een vrouw vraagt me hoeveel boeken ik heb gepubliceerd. Een bundel vertaald in het Frans, zeg ik. En vier in het Nederlands.

Ze kijkt me meewarig aan en buigt zich naar me toe, alsof ze een belangrijke raad geeft: 'Books in Dutch don't count.'

Het omgekeerde van heimwee heet *Fernweh*. Ik haat het moment dat terwijl je juist aan het verlangen weg te gaan hebt toegeven, je wordt teruggewezen naar waar je vandaan komt.

Books in Dutch don't count. Boeken in het Nederlands tellen niet mee. De vrouw is bezig een boek met teksten van John Cage te bezorgen bij Suhrkamp en zit in de selectiecommissie van het kunstprogramma.

Al schreef ik in een taal die alleen maar door honderd analfabetische Eskimo's werd verstaan, al zouden alleen een paar chagrijnige bloggers poëzie lezen, dan nog, en ik schrijf dit zonder een greintje masochisme, lijkt het me zaak dat je teksten worden uitgegeven in de taal waarin ze zijn geschreven. De rest is – nee niet weer *Tonio Kröger* van Thomas Mann, Erik – 'potsierlijkheid en ellende'. De rest is alleen maar ijdelheid en vertoon.

Een dichter zei tegen me dat hij pas bestaat sinds hij een bundel in het Engels vertaald kreeg. Ik kon hem moeilijk geloven.

Ik zal niet zeggen dat ik vertalingen onbelangrijk vind, ze zijn ook nodig om te reizen. Maar je met vertalingen bemoeien betekent bezig zijn met je eerdere werk en niet met het nieuwe. Dus het is hoe dan ook secundair. Zelfs al schrijf je in een taal die blijkbaar niet meetelt.

De directrice vertaalt poëzie uit het Wit-Russisch. Haar man komt daarvandaan.

Boeken in het Nederlands tellen niet mee, zegt iemand me in Berlijn. En ik kan het niet helpen me toch even Calimero te voelen tussen alle mooi aangeklede en opgedirkte mensen in de PanAm Lounge.

Had ik dan voor een tweede Franse dichtbundel moeten gaan en niet mijn aandacht besteden aan het helpen vertalen van Faverey en Van Dixhoorn?

Nee.

Misschien is het helemaal niet erg.

Boeken in het Nederlands tellen niet mee. Waar wij schrijvers en redacteurs de hele dag mee bezig zijn, speelt geen enkele rol. Het is gewoon niets.

Eigenlijk is dat alleen maar heel goed. Het is vederlicht, van geen betekenis.

'De wereld heeft mij failliet verklaard. Het is een geschenk van God en niet van de maatschappij,' zong Ramses Shaffy.

Wij tellen niet mee. Wij zijn ontslagen van enig belang. Wij zijn vogelvrij.

III

Volgens Jacq Vogelaar kan je door Berlijn niet lopen. De stad zou zo gebouwd zijn dat je er alleen kan paraderen of demonstreren.

Het is maar net welke straat je inslaat en welke route je neemt. Het seizoen, het uur van de dag, de voortgaande renovaties. De stad heeft nog steeds twee gezichten, al begint de scheiding poreuzer te worden, minder ingedeeld naar oost en west.

Philip Huff maakte een [filmpje](#) over de stad. Hij is enthousiast, schreef er zijn eerste roman, en tegelijk noemt hij Berlijn bij nacht ‘een verlaten overslaghaven’. Hij bezoekt de schrijver Tomas Lieske, die in een etage vlak naast de zendmast van de Alexanderplatz een boek schrijft. En Thomas Geiger van het Literarisch Colloquium Berlin, een Agatha Christie-villa aan de Wannsee voor schrijvers en vertalers, die vertelt dat Berlijn niet eens zo lang geleden uit elf verschillende steden bestond.

In sommige steden moet je wel lopen. In Istanbul prikken de mensen in je rug als je op straat stilstaat. Soms knippen ze je als je niet doorloopt.

Berlijn is niet de enige stad voor demonstraties, in Parijs wordt elke zaterdag de bus van République naar Bastille omgelegd voor afwisselend protesterende jagers, boeren, leraren, treinpersoneel, ecologen, dierenvrienden.

*

Tijdens de inhuldiging van Beatrix in 1980 was ik op schoolkamp. Op de televisie was te zien hoe midden in de demonstratie mijn zus zich losmaakte van de groep die de ME naar de kant had gedreven. De camera volgde haar. Ze droeg een geruit colbertje waar een zwarte hand op de schouder gestikt was en een politiepet die ze van een agent gestolen had. Ze rende naar haar vriendje aan de overkant. Ik herinner me de televisie op poten in de tuin van

het kamp, maar waarschijnlijk bedriegt mijn geheugen me, keken we binnen en werd ik er buiten door mijn klasgenoten op aangesproken. Twaalfjarigen zijn in meerderheid conservatief, ze houden van de koningin en niet van krakers. De volgende dag sprak mijn vader zich in het commentaar uit voor de demonstranten. Veertienhonderd abonnees van *de Volkskrant* zeiden prompt hun abonnement op. Waar mijn moeder was, weet ik niet meer, wel dat ze later die politiepet probeerde door midden te scheuren. Dat gaat helemaal niet met politiepetten, ze kreeg alleen de klep los.

Een jaar later ging ik naar de middelbare school. In mijn klas zaten disco-meisjes, hardrockers, rasta's en ska-jongens. Punks zaten alleen in groep E, er was geen sprake van dat je punk werd als je niet in groep E was ingedeeld. Zat je in E dan stond je in de pauze buiten te roken. Ik zat in D. Met hardrockers sprak je niet, die hadden lange haren en luisterden naar saaie muziek. Pas jaren later merkte ik dat dat eigenlijk heel lieve en zachte jongens waren. Op een gegeven moment kwam new wave, of het was er al, maar Den Haag is, zoals popdichter Herman Brand rijmelde, traag.

Stap je nu bij de Warschauer Strasse uit de S-Bahn, dan lijkt het alsof new wave de wereld heeft veroverd. Je voelt je er dag en nacht op een popfestival jongeren stromen de metro's in en uit met zwarte T-shirts van bands die optraden in Boston en New Jersey op die datum en in deze zaal. De directie van de Wintertuin logeert er in een hotel met studenten van de schrijfafdeling. Je loopt er met honderden op straat, niet in een demonstratie of parade en toch draagt iedereen hetzelfde tenue, hetzelfde uniform. Alles is new wave geworden, zelfs hardrock. De hokjesgeest van onze generatie is gebroken. De vraag blijft evengoed wat ervoor in de plaats komt.

IV

‘Gedichten-op-muren, gedichten overal, behalve in boekenkasten, laat staan in hoofden van de mensen,’ aldus Anton Korteweg. Ik moest daaraan denken toen de Nederlandse ambassade me halverwege het jaar in Berlijn meldde dat er op hun gevel een gedicht zou komen, iets waar ik in mijn online column voor *De Groene Amsterdammer* iets mee zou kunnen doen.

Korteweg deed zijn gevleugelde uitspraak in de *NRC* in 2006 toen vijftig dichters aan de tand werden gevoeld over het schrijven in opdracht, het werken in een dwangbuis. ‘Beter ergens dan nergens,’ voegde Korteweg aan zijn antwoord toe. De muur, net een graadje beter dan de prullenbak.

Gedichten op de muren en je waant je meteen in Leiden. Ik merk bij mezelf een steeds grotere irritatie bij poëtische reclames, vindingrijke logo’s (‘gewoon kaas’ heet de kaasboer om de hoek), literaire namen van schotels op menukaarten die je de eetlust doen vergaan.

De medewerker van de ambassade meldt dat het gedicht op de muur bijzonder is vanwege de ruwheid van de betongevel en de tijdelijkheid van het kunstwerk. Het gedicht is aangebracht op een gevel naast een bouwput, er zal een hotel komen te staan. Als de bouw stukje bij beetje vordert, wordt het gedicht onzichtbaar. Tenzij er een aardbeving komt die het ene gebouw doet instorten. Of een precisiebombardement, maar dat verwacht je eerder op een ambassade dan een hotel.

Het maakt me nieuwsgierig maar ik kan er voorlopig niet heen.

Het antwoord van Korteweg is complex. Gedichten op muren hebben niet zoveel te maken met gelegenheidsgedichten. Het is eerder een gelegenheidsbestemming. Bovendien kan een gedicht op de muur best in je kop gaan zitten als je er vaak langsloopt, ook als je er geen zin in hebt. Hij zegt in het interview: ‘Het past in dezelfde trend.’ Hij noemt ook dichters aan huis en dichters in tuinen en op boten.

‘Wat moet zo’n klein kutlandje met een gigantische ambassade aan de Spree?’ vraagt mijn vaak wat knorrige Duitse vertaler als we er te gast zijn op een avond rond J.J. Voskuil. Onwillekeurig moet ik om haar lachen, al is het maar omdat het Institut Néerlandais in Parijs gesloten wordt en de cultureel attaché uit Berlijn daar de boel moet gaan redden. Schaffen zij de cultuur

af, dan wij de diplomatie. Ik vergeet helemaal op de gevel te kijken en weet ook niet op welke kant van de ambassade dat gedicht staat. Aan de rechterkant in ieder geval niet, dan valt het hotel in het water.

Je zult maar in een huis wonen met een gedicht op de muur. En er dan gedichten in schrijven.

Die opmerking over Nederlandse kleinheid in Duitse ogen kom ik vaker tegen dat jaar. Bij de zomerborrel van Matthes & Seitz Verlag wil de directrice van het Literaturhaus Köln niet geloven dat er in Nederland lezers zijn die niet van het werk van Nooteboom houden. Dat er in de *Frankfurter Allgemeine* kritiek is op zijn *Brieven uit Poseidon*, oké. Maar dat zo’n grote schrijver uit zo’n klein pokkeland in eigen land niet gewaardeerd zou worden, dat kan toch niets anders zijn dan *Eifersucht*.

Il faut être roi dans son pays, zei de Franse filosofische dichter Philippe Beck. Vertalers worden vaak anders gewaardeerd in het land van de brontaal dan in het land van de doeltaal, is mijn ervaring.

Op een van de laatste dagen van het jaar loop ik er bij toeval langs. Het schemert. [Het gedicht](#) is net leesbaar, ook de Duitse vertaling van Ard Posthuma. Raar genoeg doet het me wat. Het is hoe de dichtregels binnen het raster van het stucwerk vallen, onverwacht monumentaal, industrieel. Dit is beslist geen Leiden.

Nederlanders verkopen alles, dat is bekend. Zojuist is bekendgemaakt dat het Nederlandse leger om nog enige betekenis te hebben samengaat met het Duitse. Wie weet verkoopt Nederland binnenkort zichzelf wel. Aan Duitsland bijvoorbeeld. Al is het maar vanwege de economie. Dan hebben zij gelijk wat meer strand.

Wat opvalt is dat Posthuma ‘De morgenlucht’ vertaald heeft als ‘Der Morgen’. In het Duits moet het korter. En de ‘ontverfde’ vrouw heet ‘abgeschminkt’.

De medewerker van de ambassade bericht dat ze het gedicht aan de stad willen aanbieden zodat het op een meer zichtbare plek kan komen.

‘Berlijn / De zon is geel,’ dichtte Hendrik Marsman.

Ergens in een stad nam een vreemdeling intrek in een hotel. Hij legde zijn koffer op het bed, draaide de warme kraan van het bad open en keek naar de verbrokkelde muur. Hij pulkte gruis en behang weg. Er werden woorden zichtbaar in een taal die hij niet thuis kon brengen, uit een land dat misschien wel nooit heeft bestaan waar dichters gelegenheidsgedichten schreven. Hij maakte er een foto van, die hij nooit heeft afgedrukt.

V

Halverwege het jaar in Berlijn ontvang ik een voorstel voor een satelliet-residentie in Eisenhüttenstadt. Een socialistische stad in de jaren vijftig gebouwd rond een staalfabriek. Deelnemers kunnen er een paar dagen of langer verblijven. Rondkijken, informatie inwinnen. Of werken.

Eisenhüttenstadt klinkt exotisch en fascinerend. Het pronkstuk van de DDR.

De staalfabriek is inmiddels geprivatiseerd. Inwoners gebruiken nog steeds de infrastructuur, de danszaal, het theater, het park met het podium en de voor de jaren vijftig vooruitstrevende appartementsgebouwen, zo staat er als aanbeveling bij.

De residentie wordt de stipendiaten van DAAD aangeboden vanwege de Biënnale in Berlijn, die dit jaar een uitgesproken politiek karakter heeft.

Ik zeg ja. Ik vraag me af of ik niet te vaak ja zeg, maar oostelijker dan Berlijn ben ik nog niet geweest. Eisenhüttenstadt ligt anderhalf uur van Berlijn, aan de Oder. Aan de andere kant van de rivier ligt Polen.

‘Dus jij gaat gedichten over Eisenhüttenstadt schrijven,’ roept Ben, de jongen die ons van de trein haalt. Hij is er geboren. Hij brengt ons naar het appartement.

Het eerste wat in Eisenhüttenstadt opvalt is ruimte. Wijde gaanderijen, bogen, poorten, enorme binnentuinen. Lege, brede straten met veel groen. Eerder dan aan het socialisme doet het aan Albert Speer of het futurisme denken, zij het in kale en doffige staat.

De stad is leeggelopen. Er zijn bijna geen auto’s en voetgangers. Nieuwere flats rond het socialistische paradijs staan leeg en worden volgens Ben binnenkort afgebroken. De rijweg gaat langs strakke gevels, de voordeuren zijn aan de andere kant, aan de binnentuinen.

Leegte. Kaalte. Geen graffiti. Gemeenschappelijke waslijnen, vuilnisbakken en speelhoeken. Als je naar een raam kijkt, zie je snel de vitrage terugvalen. Op de vuilnisbakken zitten hangsloten.

Een dikke jongen die in de speeltuin met mijn dochter wil spelen, is ruw en hardhandig.

Ik vraag Ben of de Russen geld in deze appartementen gepompt hebben. Duitsland was straatarm na de oorlog. Hij ontkent vurig. De DDR subsidieerde de appartementen, de huren waren laag. Eisenhüttenstadt moest het voorbeeld zijn voor het land. Ze hebben erop ingezet.

In het appartement is alles in goede staat. Keuken, woonkamer met fauteuils, slaap- en badkamer. Onveranderd, volgens Ben. Zicht op kijkgroen. Het lijkt wel een flatje in Den Haag-Zuidwest.

Geen van de andere stipendiaten van DAAD blijft in Eisenhüttenstadt. Iedereen neemt de trein terug naar Berlijn.

Ben is teleurgesteld. Hij houdt van Eisenhüttenstadt getuige zijn Facebookpagina waarop hij iedere dag een foto post. Met een stel Oekraïners maakt hij kunst op het trottoir van een galerie. Ze worden 's avonds opgepakt, de politie weet niets van een biënnale.

Kapsalons. Supermarkketens. Fonteinen die stilvallen na zessen. Het monument voor de vrijwillige brandweer van Eisenhüttenstadt. Bossen rond de stad en een groot nieuw zwembad. Waar je ook heen loopt, het is rustig.

Er is het Dokumentationszentrum Alltagskultur der DDR, een soort museum van het communisme, dat gesloten dreigt te worden.

's Avonds loop ik over een lange brug in de richting van de Oder. In de bossen onder de brug brandt een felle lamp. Er moet een uitspanning zijn. Ik loop terug en ga het bos in, loop naar het licht toe.

Achter een formica deur kom ik in een zaal met tapijt in verschillende felle kleuren. Tegen de muren staan slotmachines, eenarmige bandieten. Een paar jongeren zitten op barkrukken en kijken naar de verspringende cijfers.

Ik vraag of er iets te drinken is. Dat is er niet. Ook ergens anders niet. Dit is Eisenhüttenstadt. Hier kun je alleen gokken.

De volgende dag nemen we de trein terug naar Berlijn.

VI

‘Te veel Blaricum is ook niet goed voor de kunst’

Een jaar is lang om ergens te gast te zijn en toch leer je één ding nooit: hoe het is om als Berlijner in Berlijn te zijn. DAAD-residenten spreken onderling Engels, behalve het conglomeraat Spaanstaligen dat samen optrekt en dat je ook altijd in plukjes bij de metro tegenkomt. Eigenlijk zitten we niet in Berlijn maar op Mars, zegt de Braziliaanse schrijver Bernardo Carvalho tijdens een van de diners bij onze onderbuurvrouw, de Nederlandse componist Mayke Nas. Het geldt niet voor ons werk – de DAAD doet er alles aan om dat werk bij de stad te betrekken –, maar voor ons dagelijks bestaan.

Je kunt altijd te rade gaan bij mensen die langer in Berlijn verblijven en je eigen ervaringen daartegenover zetten. Schrijver en kunstbeschouwer Juriaan Benschop spreekt van ‘het professionele geluk’ van Cees Nooteboom om bij DAAD te gast te zijn terwijl de muur viel. Hij doet dat in het boek *Wonen tussen de anderen. Een portret van kunststad Berlijn* (Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2009), waarin hij ingaat op de kunststad Berlijn na de val van de muur: ‘Berlijn is een groot atelier geworden.’ Zijn boek hinkt op meerdere gedachten, het is een boek over beeldende kunst en een doorsnede van de stad ineen. Als hij het Museumsinsel beschrijft, lijkt het een reisgids. Benschop spreekt kunstenaars en curatoren die in de stad zijn komen werken en geeft maatschappelijke en historische beschouwingen. Hij schrijft opvallend goed, gaat op een prettige manier voorbij aan de hipheid van de nieuwe hoofdstad. ‘Duitsers corrigeren graag de medemens,’ schrijft hij met gevoel voor understatement.

De centrale vraag is hoe dezelfde stad waar amper zestig jaar eerder alle kunst nog werd verbannen een kunststad kan zijn. Berlijn blijft zichzelf in een wereld waarin veel op elkaar gaat lijken, en blijft een beetje nukkig en kritisch op zichzelf vanwege haar historie. De stad is schaarste gewoon. Dat herken ik. Toen ik aankwam en de directrice van het Berliner Künstlerprogramm van

DAAD ontmoette, was het eerste wat ze zei: ‘This used to be a poor city.’

Benschop is een kenner, een blijver. Hij noemt de stad een hersenkraker, maar zijn uitkomst is positief: ‘Berlijn biedt een context waar kunstenaars wijzer van worden, waar ze beroepsmatig van groeien, beter van worden. Berlijn beïnvloedt de manier waarop ze op hun werk reflecteren.’ Dat wil ik als marsmannetje graag beamen. Berlijn leerde me mijn eigen werk serieus te nemen, het zonder gêne op de voorgrond te plaatsen, maar waar ik ‘Berlijn’ schrijf, moet ik misschien wel ‘DAAD’ schrijven.

Benschop illustreert het aan de hand van ruimtes, kunstwerken en de levensloop van kunstenaars, onder wie ook DAAD-gasten als Tacita Dean die na hun residentie zijn gebleven en een gevoel van afstand hebben behouden. Keer op keer plaatst Benschop de kunststad in verhouding tot de stad in het algemeen, zoals Prenzlauerberg, waar de oorspronkelijke bewoners verstoord worden door nieuwkomers. Die oorspronkelijke bewoners zijn niet per se betere bewoners: ‘Begin hier niet over zuiverheid. Geloof niet in oorspronkelijkheid.’ Nog een pakkend citaat: ‘Te veel Blaricum is ook niet goed voor de kunst.’

Benschop valt het op dat de oorlog veel meer in Duitsland herdacht wordt: Berlijn laat zijn littekens zien. Koninginnedag noemt hij ‘bezettingsdag’, doordat iedereen in Nederland ‘bezet’ op de grond schrijft. ‘Wat voor een Brit de zee is, dat is voor een Duitser de boom, en in het bijzonder de eik,’ laat hij Tacita Dean zeggen. De kunst die Benschop beschrijft, wil ik meteen zien. Het boek maakt duidelijk dat in Berlijn het begrip engagement zowel historisch als hedendaags een andere betekenis heeft in de kunst dan in andere steden. Scherp is zijn ontmaskering van de ‘roaring twenties’, het hoofdstuk over DADA heet niet voor niets: ‘Een tijd waarin je niet wilt wonen’. Er was een miljardenschuld van de Eerste Wereldoorlog, er waren veel mensen die terugverlangden naar het oude Pruisen en anderen met een hang naar het communisme, wat moeilijk samenging. De kunst maakte daar een lelijke karikatuur van. Maar Berlijn was een ‘doorgangsoord’, van oost naar west, en dat maakte de stad net zo aantrekkelijk als nu.

Geen buitenlander wil volop Duitser worden, dat is de dubbelzinnigheid van de *Neue Heimat*. In Berlijn hebben buitenlandse kunstenaars minder vrienden en meer tijd om te werken. ‘Life is too short to learn German,’ zegt een van hen plagerig. Volgens de titel van een boek ontstaat er een nieuwe ‘easyjetset’, een gezelschap dat makkelijk en goedkoop in en uit vliegt.

Berlijn heet te droog en te ernstig en op het eind altijd toch ook ‘te Duits’ om ooit glamour te worden. In het hoofdstuk ‘Kunstenaars versus krakers’

gaat het over de ‘knutselkunst’ op bepaalde plekken in Kreuzberg. Volgens de directeur van het Künstlerhaus, Christoph Tannert, was in de DDR kunst altijd politiek en is die nu altijd met de markt verweven. Mark Lammert, kunstenaar uit Oost-Duitsland, zegt dat ‘een van de goede dingen van de DDR was dat antisemieten in de gevangenis terecht kwamen, wat je vandaag de dag niet echt kunt zeggen’.

Veel van wat ik in het boek lees, zie ik terug in de stad. Berlijn is ‘vol lelijkheid en onverschilligheid’. In Berlijn komt kunstenaar Jeff Wall langs die zegt: ‘There is no garbage, there is just different states of matter.’ Als een man die over auto’s praat, zo praat hij over foto’s, typeert Benschop hem. ‘Wat hebben kunstenaars toch tegen opdrachten,’ roept hij uit. ‘Er is grote kunst uit ontstaan.’ Maar niet iedere kunstenaar lukt het om binnen een bepaalde termijn een werk te leveren en niet iedere beantwoorde opdracht zegt veel over de gestelde opdracht.

En ook niet ieder verblijf levert noodzakelijk iets op: Andrej Tarkovski schreef als resident bij DAAD een script dat hij nooit verfilmd heeft. ‘Berlijn is een stad waar de geschiedenis nooit af is, waar ze steeds opnieuw moet worden verteld,’ lees ik in *Wonen tussen de anderen*. En ook dat herken ik. Iedere gast van DAAD vraagt zich af hoe het is om te landen vanuit Mars en er te blijven. Hoeveel D-marken je nog krijgt voor het ridderharnas dat vanuit een helikopter op je kop gegooid wordt als je wakker wordt bij de Muur, zoals Bruno Ganz overkomt in *Der Himmel über Berlin*. En wat je vervolgens nog voor een D-mark krijgt. En hoe je daarmee een nieuw leven begint, te midden van de woestenij.

VII

‘Berlijn is een lelijke stad met fraaie resten.’ Dat noteerde Jaap Harten in ‘Het verwoeste Berlijn’, over een verpleegster die na het bombardement in het Volkspark op een granaat trapt die een deserterende soldaat heeft achtergelaten. De restanten van de vrouw zijn onherkenbaar, alleen haar horloge ligt ongeschonden in het gras. In de cultroman *De getatoeëerde Lorelei* noemt de Haagse dichter Harten de stad ‘een puinlandschap onder rookzwammen’; dat bleef er van over na de oorlog.

Ook Frans Kellendonk komt voorbij in het boek *Iedereen is op weg naar de Brandenburger Tor* van de vrolijke wetenschapper Jan Konst aan de Freie Universität. Een mooie gids met citaten van Nederlandse en Vlaamse schrijvers over Berlijn. [Eerder](#) beschreef ik hoe Herman Heijermans als een Gunther Wallraff avant la lettre undercover ging in 1908 in een armenhuis in het straatarme Prenzlauerberg. Hij schreef er woedend over, vol afschuw. Tijd voor het tweede deel van het boek, na de oorlog en de herrijzenis van de Muur.

‘Bewezen is dat een stad, als een lintworm, gerust in twee moten kan worden gehakt. Wat historisch half is blijkt in het platte vlak van het heden een compleet organisme. De Berlijnse Muur, die historisch een litteken is, wildvlees, is langzamerhand geworden tot een natuurlijke barrière, evenzeer een feit als de rivieren die Minneapolis van St. Paul, Dordrecht van Zwijndrecht scheiden. Aan de ene kant ligt een glas-en-betonstad zonder centrum, zoals er op het Noord-Amerikaanse continent honderden zijn; aan de andere kant een schilderachtige Midden-Europese puinhoop. En precies in het midden een taxifreeshop.’

Kellendonk, die bovenstaande alinea schreef in de reportage ‘Langs de Muur’, verbleef in een andere residentie dan DAAD, die van de Akademie der Künste. Opstaphalte voor hun residenten is het romantische stationnetje Bellevue. De S-Bahn is in de tijd van Kellendonks bezoek (in 1984) op sterven na

dood en in handen van de Oost-Duitsers. West-Duitsers kopen er geen kaartjes voor, daar kopen die Ossies toch alleen maar prikkeldraad van (wat dan weer door de West-Duitsers wordt geëxporteerd, weet Kellendonk). Typisch is hoe hij de norse loketbeambte beschrijft die hem eerst een kaartje verkoopt om dan als de trein is gearriveerd en weer wil vertrekken door een luidspreker *zurückbleiben!* commandeert.

‘Zurückbleiben!’ – het klinkt nog steeds in de S-Bahn op iedere halte, het is het Duitse woord dat ik misschien wel het vaakst heb gehoord, steevast uitgesproken met de kiezen op elkaar: ZRCKBLBN! Ik kreeg de neiging om een keer terug in Nederland het zomaar tussen wat gedichten door te laten klinken, maar dat leek me wat al te postmodern. Kellendonk verstaat er iets anders in: ‘Ga weg achter mij, Satan!’

Kellendonk beschrijft een andere ruïne, het Anhalter Bahnhof, een stapel roodbruine bakstenen die over zijn van het station waarvanuit de Joden in de oorlog gedeporteerd zijn. In de straat erachter is in Kellendonks tijd Strapsharry's Autodrom gevestigd, een terrein waar je zonder rijbewijs voor 20 mark per uur in een auto kan crossen, tussen dijken van oude autobanden door. Het wordt beheerd door de travestiet Strapsharry, ‘de weeromstuit van Marlene Dietrich’, die met een act optreedt in diverse nachtclubs waarvan hij ook al eigenaar is. Pal onder de Autodrom zijn nog steeds de folterkamers van de Gestapo. En ernaast stond het Hotel Prinz Albrecht, waar Himmler de concentratiekampen ontwierp.

Er is niets van over, de Autodrom, de beheerder is alleen nog maar een

illustrer personage in een verhaal van Kellendonk. Op de Nollendorfstrasse wijst Kellendonks personage hem het voormalige huis van Christoph Isherwood aan, op nummer 17. Ook David Bowie en Iggy Pop woonden er samen. Nu, in 2013, woont er Rosemarie Still, de gestrenge Duitse vertaler van Faverey, Lucebert, Kouwenaar en Claus, die ook de *Berlijnse notities* van Nootboom vertaalde, direct nadat hij ze schreef als gast van DAAD. Het is niet verwonderlijk dat Duitsland voor de eenwording een Nederlander uitkoos hun journal te schrijven. De hereniging van een Midden-Europese grootmacht kan maar beter door een buitenstaander bezongen.

En ook daarvan een fragment in het boek van Jan Konst, het titelfragment. Nootbooms notities lezen alsof je naar een oud Polygoonjournaal luistert: een onderkoelde stem die vooral tot emotie oproept. Dat uit zich in zinnen als ‘nu zijn ze hier en ze hebben hun leiders thuisgelaten’. Evenmin als gisteren is er iets te lezen in de gezichten van de douaniers, schrijft Nootboom. Hij ziet jongens, dansend in de waterstralen van de grenspolitie op de muur, ‘een levend standbeeld in een aura van wit verlicht schuim’. De taxichauffeur die Nootboom erheen rijdt, zet de meter af.

Is er nog een muur? Ja, maar een andere. In zekere zin herken je de muren rond de voormalige steden die samen Berlijn vormen, de overgangsgebieden ertussen. In Estland werd het geld van de Europese Unie gebruikt om in het hele land, ook in de bossen, hoogwaardig en gratis internet te brengen. In Estland werd Skype uitgevonden, het gratis communicatiemiddel. Volgens dichter Kätlin Kaldmaa, tevens voorzitter van de Estlandse schrijversvakbond en vaak onderweg, is Skype de grote vredesstichter van de aarde die ervoor zorgt dat vele koppels op afstand bij elkaar blijven. Berlijn heeft iets heel anders met het geld gedaan. De U-Bahn en de S-Bahn werden aan elkaar geknoopt en Berlijn werd omsingeld door een handige Ringbahn. Al moet je nog steeds op plekken de stations met de U uit om hetzelfde station met de S te vinden. En de internetverbinding *sucks* in heel Berlijn. Wil je een bestand verzenden, dan kun je beter eerst de trein nemen naar Hamburg, of een andere beschaafdere stad.

Oscar van den Boogaard, DAAD-gast in 2003, had aanpassingsproblemen. Tegen *De Morgen* zei hij: ‘Het liep niet zo vloeiend in het begin.’ En dat lag aan de Duitsers. ‘Ik wil het hier prettig hebben, dus als ik lach, moeten jullie teruglachen.’ Dat doen ze niet en daar ontstaat discussie over. Later leert Van den Boogaard dat je ook zelf kortaf kan zijn en niet altijd aardig hoeft te doen. Hij is er blijven wonen, zoals vele DAAD-gasten. Toch neemt Konst met reden Van den Boogaards eerste ontmoetingen op, uit *Inspiration point*:

Ik ben te ver gegaan, ik word in het nauw gedreven in de Mommenstrasse door een dikke Mercedes, de chauffeur scheldt me uit door zijn raampje, omdat hij er niet langs kan, ik kan niet opzij omdat er aan twee kanten bumper aan bumper auto's staan geparkeerd, de man in de Mercedes blijft toeteren, hij raakt met zijn bumper bijna mijn spatbord, ik stap af, hij raakt mijn spatbord, toetert, ik roep: nazi!

Het moet er één keer van komen.

Het lag al een tijdje op de punt van mijn tong.

Ik dacht dat het daar op het puntje zou blijven.

Maar het laat los.

Nazi!

Ik zeg het nogal hard.

Misschien heb ik het geroepen.

De mensen van het terras van restaurant de Einhorn waar ik iedere middag lunch, kijken op.

Dat woord nazi weergalmt tussen de gevels van de Mommenstrasse en vermengt zich met de weeïge lucht van de lindebomen.

Nazi!

Omdat ik in het nauw gedreven ben.

Omdat ik geen claxon heb op mijn fiets.

Omdat mijn fiets geen dikke Mercedes is.

Omdat ik me bedreigd voel.

Nazi!

Ik zei het maar één keer maar intussen blijft het weerklinken.

In mij, in hem.

Het is stil.

Ik fiets naar hem toe en zeg dat het me spijt, maar ik kijk in zijn kille ontevreden gezicht, en ik denk, nee, het spijt me niet, en ik herhaal: het spijt me heel erg.

Op 15 augustus 2012 til ik Leon Lucas Lindner voorzichtig uit de auto in een Maxi-Cosi, hij is dan een paar uur oud, onder constant getoeter van het busje pal achter me, waarvan de bestuurder het raampje heeft opengedraaid en roept: 'Ich muss vorbeigehen!'

Literatuur beschrijft niet of het ergens goed toeven is of niet. Literatuur is geen reisgids. In de *Braziliaanse brieven* beschrijft August Willemsen gepassioneerd de misstanden en de bureaucratie en de onmogelijkheid om in São

Paulo aan een huurwoning te komen, woedend en liefdevol, gedreven op een cocktail van simultane heimwee en fernwee. Het is een van de mooiste boeken die ik ken. De ontvanger van zijn brieven kan niet anders dan een dierbare vriend zijn die hij precies wil uitleggen wat er met hem daar gebeurt. Op een bepaalde manier is de keuze van Jan Konst eraan verwant. Men wil naar Berlijn, om zich ongemakkelijk te voelen.

VIII

Ik lig tijdens de middag in Berlijn languit in bad en lees zo lang als mijn dochter slaapt *The Cat's Table* van Michael Ondaatje. Het is een mooi boek, het grijpt terug op zijn vroege werk zoals *Running in the Family* maar heeft zijn oudere vertelstem. Een vriend en meezeer kopieerde drie pagina's uit het boek voor ik uit Nederland vertrok. Volgens hem bevatte die passage een oplossing voor het boek waar ik aan bezig was, *Naar Whitebridge*.

Het gaat om het vertelperspectief. Ondaatje zet een jongen neer in de derde persoon enkelvoud. Hij is elf jaar. Zijn ouders zijn naar Engeland afgereisd, hij leeft bij zijn oom en tante. Dan brengen die hem naar de boot, hij zal zijn ouders achterna reizen. In de auto is hij stil en kijkt naar buiten. Als ze bij de haven zijn, stapt hij uit en blijft staan naast de warmte van de auto. In films omhelzen mensen elkaar, wenend wonden ze zich af uit de omhelzing. Maar hier is het anders. De jongen beklimt de loopplank, gaat naar zijn hut, eet een paar sandwiches en gaat klaarwakker op zijn brits onder het laken liggen. Hij loopt niet naar de reling zoals de andere mensen om naar de wegbrengers te zwaaien, om aan hen die hun uitwuiwen te verschijnen. Dan schrijft Ondaatje:

I don't know, even now, why he chose this solitude. [...] I try to imagine who the boy on the ship was. Perhaps a sense of self is not even there in his nervous stillness in the narrow bunk, in this green grasshopper or little cricket, as if he has been smuggled away accidentally, with no knowledge of the act, into the future.

Say no more, we weten met deze passage genoeg. De schrijver is de jongen geweest. Vanaf nu, pagina 4 van het boek, heeft hij de ruimte om te laveren tussen toen en nu, om de schrijver te laten reflecteren op de jongen van elf. Volgens de meezeer had ik een dergelijke truc nodig om mijn jongen, die van

Den Haag via Hoek van Holland naar Harwich en Londen en Schotland gaat, tegelijk neer te zetten en afstand van hem te nemen. *I don't know why the boy chose this solitude.*

De drie pagina's waren me niet genoeg. Zodra ik even in Nederland was kocht ik het boek en hield het in het papiertje toen ik met de redactie van de *Revisor* kroketten at in De Doffer.

The Cat's Table schreef Ondaatje op verzoek van zijn kinderen. Waarschijnlijk vertelde hij veel over de reis die hij als kind maakte, over de avonturen en de transformatie die hij doormaakte tijdens de weken op de boot. In de hut waar de jongen slaapt, komt 's nachts een aantal kaartspelers bijeen. Ze houden zich rustig vanwege de slapende jongen, behalve dan Mister Babstock, die zijn woede niet kan verbergen als hij verliest.

Michael Ondaatje kiest namen niet voor niets. Ken Babstock is een Canadese dichter en een vriend van hem. Hij is tegelijk met mij resident bij DAAD, woont in een andere flat, hij is stipendiaat van het jaar ervoor en ons verblijf overlapt. Michael Ondaatje is in Berlijn vanwege de vertaling van de roman *Katzentisch*. Ik hoor het net te laat.

The Cat's Table is vernoemd naar de achterste tafel in de eetzaal op het schip, waar niet de voorname stellen zijn geplaatst maar de randgevallen. Drie jongens zonder begeleiders, een weduwnaar en een oude vrijster. Spannende figuren ook, zoals een jazzmuzikant die de drie jongens inwijdt in de geheimen van het leven. Het schip is enorm en de jongens kruipen overal tussen, ook in voor hen verboden gebieden.

Ik ben me op dat moment nog niet bewust van het bestaan van de Nederlandse vertaling, *Kattentafel*. Zijn vroege werk ken ik wel in vertaling, ook het hilarische gedicht *Billy the Kid*, en *The English Patient*. Graa Boomsma besprak *The Cat's Table* in *De Groene Amsterdammer* voor de vertaling uitkwam. Ook mijn meelezers gaf me kopieën uit het Engels.

Het jaar in Berlijn neem ik twaalf keer een vliegtuig. Een aantal maal voor festivals in andere landen, een paar keer om naar Nederland te gaan en eenmaal om naar Schotland te vliegen voor mijn boek. Ik wil me herinneren hoe het er ruikt, wat er op de paden ligt van het landgoed. Ik ben in Berlijn maar ik schrijf Whitebridge, eigenlijk ben ik in Schotland als ik werk. Aan de hint heb ik uiteindelijk weinig, sommige dingen kan alleen Michael Ondaatje zich veroorloven.

In de allerlaatste alinea van *The English Patient* zegt Ondaatje dat hij nooit echt vat heeft gehad op zijn heldin, de verpleegster. Als zij terug is in Canada weet hij dan ook niet wat er met haar gebeurt, al meent hij dat ze niet erg

gelukkig in de liefde zal zijn. Het leest volstrekt natuurlijk en toch is er maar één schrijver die dat kan maken en dat is Ondaatje: sorry hoor, ik weet het verder ook niet met die vrouw: doei-doei, over en uit! Er moet een boek van hem bestaan waar hij pas na 200 bladzijden iets over de achtergrond van zijn hoofdpersonen begint te vertellen, alsof hij dat al die tijd is vergeten.

Er zijn veel passages in *The English Patient* die me gestolen kunnen worden. Het overspel tussen de vrouw van de vliegenier en de woestijnverkenner is clichématig neergezet, gedrenkt in niet-aangelengde limonadesiroop, alles is constant zoete schuld en bittere liefde. En toch is het een prachtig boek. Als de sikh die in Italië mijnen ontmantelt hoort dat er een bom op Hiroshima is gevallen, staakt hij zijn werk en rijdt razendsnel weg, de hele laars van Italië af en neemt de boot terug naar India. Hij rijdt zelfs even met zijn motor in een rivier. In het boek snap je waarom, hij is in plaats van zijn broer het leger ingegaan, die gevangenzit omdat hij niet voor westerse troepen wilde vechten. Het dringt meteen tot de sikh door dat de Amerikanen nooit een bom op een blank land hadden gegooid. Zodra hij dat doorheeft, moet hij als de sodeflicker weg uit Europa. Als lezer weet je meteen dat Ondaatje gelijk heeft. De film die gemaakt is naar het boek mist die achtergrond; de broer komt er niet in voor, de gejaagde tocht op de motor wel. In het geval van de sikh weet Ondaatje wel hoe hij eindigt als hij weer thuis is: als dokter.

Michael Ondaatje is een gulle schrijver. Het is een schrijver van scènes, verhalen die over de rand van het bord lopen en in elkaar overvloeien. Het is van een heerlijke en jaloersmakende slordigheid. Ik vind het niet erg hem in het Engels te lezen en al helemaal niet in bad in Berlijn.

Bij de vergadering van de *Revisor* hebben we het over de kopij. Het lukt eigenlijk nooit iemand goed om een seksscène te schrijven, merken we op, het heeft altijd iets krampachtigs. Ik denk aan Ondaatje. Als de jongen op het schip bij een ouder meisje op de hut is en haar nachtpon openvalt en hij haar boezem ziet, dan is het alsof er iets scheurt tussen hem en de wereld wat nooit meer gehecht zal worden.

Later tijdens het jaar komt in Berlijn een ander boek ter sprake, *Parallele geschiedenissen* van Peter Nádas. Het is niet vertaald in het Nederlands. Hoe komt dat, is het uit met Nádas en Nederland? Of heeft de uitgever het budget er niet meer voor? Het is een fikse roman. Misschien is Nádas minder en vogue, misschien is het vertaalbeleid van de Nederlandse uitgeverijen er niet meer naar.

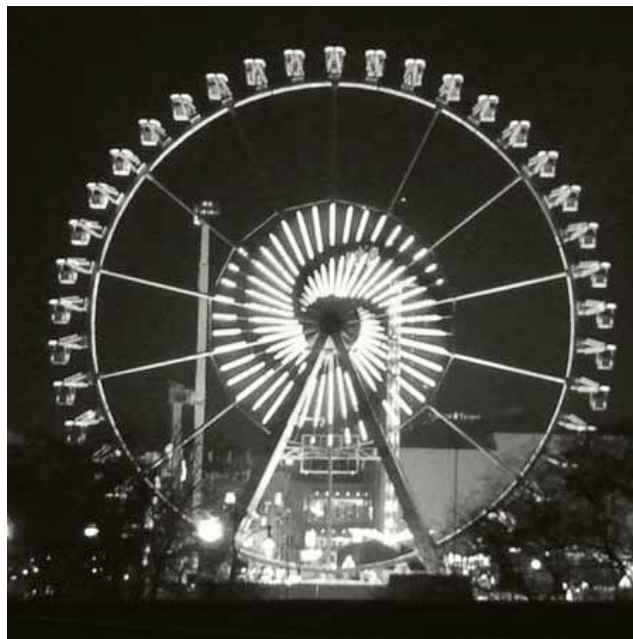
De directrice van het Berliner Künstlerprogramm noemt het boek in de trein naar Frankfurt. Ze vertelt me er een uur lang over, onafgebroken. Er

komt een seksscène in het boek voor die honderd pagina's duurt. Ze maakt me verlegen door die na te vertellen, naast me in de trein.

In de loop van het jaar raak ik bevriend met een jongen die voor Literatuurwerkstatt werkt. Het is een verlegen jongen, het lijkt alsof hij zich tien jaar in een kamer heeft opgesloten en alleen maar boeken heeft gelezen. Naarmate ik hem beter leer kennen, komt hij los. Ook hij vertelt over de *Parallele geschiedenissen* van Nádas, precies een uur, op de radio.

Peter Nádas herinner ik me op televisie in gesprek met Wim Kayzer. We verzamelden zijn boeken die in vertaling verschenen bij Van Gennep. Hij was een van de jongsten die Kayzer interviewde en hij is blijven schrijven. En nu is zijn meesterwerk er, dat boek van duizend pagina's en het wordt niet vertaald. Het is alsof men een voordeur maakt, fundering, muren, ramen, maar vergeet het dak op het huis te zetten. Het regent naar binnen. Een onvoltooid auteurschap. In Holland staat een ruïne.

In welke taal moet ik het boek lezen? Lukt me dat, die duizend bladzijden? Kan ik niet beter in Berlijn blijven en Duits leren in plaats van terug te gaan naar een land dat in zichzelf keert?

IX

Al ben ik het jaar 2012 als dichter *ingeladen* in Berlijn, ik schrijf er geen gedicht. Wel werk ik met de vertaalster Rosemarie Still aan Duitse versies van eerdere gedichten en aan *Naar Whitebridge*, mijn eerste roman. Met de hand, in schriften, en vervolgens op de computer schrijf ik versie vier, vijf en zes, ieder in twee tot drie maanden. *Oh no, not another coming of age novel*, zegt de directrice van het Berliner Künstlerprogramm als ik over het boek vertel, maar dat is het niet. Ook geen *young adult novel*. Het is het verhaal van een jongen die met de ziekte van zijn moeder leeft, die zich wegwijs maakt in de verhalen om hem heen en er zijn eigen verhaal uit destilleert. Het boek begint als de jongen in Schotland aankomt en zijn moeder depressief is. Het verhaal raakt in een stroomversnelling als de moeder in een manie schiet en de jongen van het landgoed weg moet.

Vreemd genoeg dacht ik nooit over de ziekte van mijn moeder te zullen schrijven, zeker niet als ze nog zou leven. Wel zag ik een boek over Schotland voor me, een verblijf van een halfjaar, een afgebakende periode, de tijdspanne voor een novelle.

Proza schrijven voelt voor een dichter een beetje als vreemdgaan. Je kan lekker doorwerken, je hoeft niet te wachten op het juiste moment, de ideale concentratie. Ik heb zelden zoveel plezier aan het schrijven beleefd als tijdens het werken aan *Naar Whitebridge*.

Mogelijk bestaan er parallellen tussen het schrijven van proza en poëzie bij schrijvers die zoeken naar de ideale regel, de juiste formulering. Voor mij was dat niet zo: ik had een verhaal te vertellen en dat begon bij mijn oom Vincent. Vincent Walter was acteur. Hij had in de jaren zeventig enig succes met *De kleine prins*, een eigen productie. Alle rollen speelde hij zelf, de prins en de figuren die hij op de planeten en op aarde tegenkwam. Hij deed dat door twee stappen te verzetten en zich om te draaien.

Op het eind van zijn leven liep oom Vincent met een stok. Als we hem tegenkwamen, riepen we: ‘Dag gekke oom stok.’ Dan zwaaide hij met zijn stok en lachte.

Vincent was mijn enige oom in Amsterdam. Ik kan niet langs café Mulder aan de Weteringsschans rijden zonder te denken aan hoe hij daar ’s ochtends met zijn manager koffiedronk en de kranten uitspelde. Ook toen hij allang geen acteur meer was, zat hij daar nog altijd met die manager. Vincent stierf jong. Hij kwam tragisch aan zijn einde. Hij werd voor onderzoek opgenomen in het OLVG, liep naar buiten en kwam onder tram 3. Daarvan herstelde hij nauwelijks, hij had geregeld epilepsieaanvallen en liep vanaf toen met die stok.

Op zijn begrafenis vertelde Hans van der Togt dat als hij Vincent in de Derde Weteringdwarsstraat zag lopen, hij snel terugliep om via de Tweede Weteringdwarsstraat verder te gaan. ‘En nu leg ik een roos op je kist,’ vervolgde hij pathetisch en schuld bewust.

Op de begrafenis speelde Ramses Shaffy piano zonder te zingen. Toen Vincents familie voor de ceremonie bij begraafplaats Zorgvlied aankwam zat de zanger alleen op een bankje. Er stonden mensen bij de ingang van de zaal. Shaffy is ‘de charmante man die ook acteur was en die zong’ uit mijn roman, samen met Vincent bezoekt hij op dat moment de grootmoeder die voor hen een fles wodka op tafel zette. Als mijn zus en ik van school kwamen en we roken de patchoeli van hun bontjassen in de vestibule, dan wisten we: Vincent en Ramses zijn er. Dan stormden we de trap op naar mijn grootmoeders kamer.

Vincent en Ramses leefden tien jaar samen. Ze zijn op dezelfde dag geboren, Vin exact negentien jaar later. De documentaire over Ramses is gemaakt door hun overbuurjongen in de Derde Weteringdwarsstraat. Toch komt Vincent in de hele film niet voor, tot ontsteltenis van de familie. Mijn vader vond het logisch: er is een eerdere beroemdere ex, Joop Admiraal, dat is genoeg voor een verhaal. Vincent had na *De kleine prins* geen succes meer als acteur. Hij had zijn carrière voor het leeuwendeel aan die van Ramses gegeven.

Vincent komt wel voor in het boek *We zien wel! Het wonderlijke leven van Ramses Shaffy* (Prometheus, 2011) van politicoloog en medewerker van *De Groene Amsterdammer* Sylvester Hoogmoed. Hij wordt ‘een engelachtige verschijning’ genoemd, een ‘rustige jongen met een aanstekelijke lach’, voor wie Ramses als een blok viel. Ramses brengt hem een serenade met trekharmonica onder zijn raam, Vincent woont dan nog op ‘een braaf kamertje’. Eenmaal veroverd houdt Ramses Vincent zorgvuldig buiten de publiciteit. Bij iedere

gelegenheid wordt hij ‘zo snel als mogelijk achter een pilaar geparkeerd door Ramses’. Het was in de jaren zeventig, pal voor de homo-emancipatie. Ramses was dominant en verbood Vincent op rollen in te gaan die hem werden aangeboden. Uren zat Vincent in De Gelaghkamer te wachten tot Ramses klaar was met zijn optreden. Van lieverlee begon hij zelf te drinken. De biografie schrijft: ‘Ramses was erg gesteld op zijn schoonfamilie, met name op moeder Walter; haar uitroep “Sinds wanneer word ik niet eens meer aangerand?” vereeuwigde hij in het lied “Lidewij”.’ Die moeder is de grootmoeder in *Naar Whitebridge*.

Op de deur van het huis aan de Derde Weteringdwarsstraat was om nieuwsgierigen buiten te houden de naam ‘Peentje Boeteeke, pedicuriste’ geschilderd. Ramses bezat ook een woonboot met een kleine gemotoriseerde sloep. Als Ramses dronken was wilde hij met die sloep het IJ op. Vincent, die niet kon zwemmen, zat te bibberen van angst. Van het huis herinner ik me de zware geur in de kelder; in de slagerij die ernaast zat op de hoek van de Vijzelgracht werden patés gemaakt.

Er zit in de biografie een parallel met de eerdere film over Ramses. Vincent gaat met hem op tournee, ‘Gewoon Ramses’ getiteld, maar zijn bijdragen komen niet op de gelijknamige live-elpee, zijn rol wordt simpelweg gewist. Na

1980 gaan ze naar Poona en veranderen ze beiden in sannyasin. Ze mogen van Bagwhan hun voornamen behouden, daar moeten ze eens goed over nadenken. Ze gaan in Poona als vrienden uit elkaar, zo schrijft de biograaf. Vincent krijgt het huis, Ramses verhuist naar de boot. Hij laat er door een paar louche figuren een douche in aanleggen. Als hij vervolgens de rekening niet betaalt, brengen die figuren de boot tot zinken. Onder het luidkeels zingen van ‘Hoog Sammy, kijk omhoog Sammy’ wordt de boot later door gemeentewerkers uit de gracht getakeld. Vincent en Ramses spelen nog samen in een toneelstuk en daarna begint Vincent Café De Kerk.

Toen Vincent Walter stierf, was hij 49 en woonde hij alleen in het oude wevershuisje aan de Derde Weteringdwarsstraat. Ik herinner me het verhaal dat zijn broers waardevolle erfstukken uit zijn huis droegen toen hij er nog op bed lag met een sigaret in de hand. Andere verhalen vertellen juist hoe zij het voor hem op hebben genomen. De biograaf schrijft over Vincent en andere vrienden: ‘Ramses kon ongetwijfeld mensen enorm stimuleren, creatieve aders aanboren, maar in de schaduw van zo’n gigant te leven, had op sommigen een verlamdend effect.’ Praktisch iedereen had Vincent inmiddels opgegeven. Tussen de weinigen die op het eind nog contact met hem hadden, waren twee voormalige klanten van De Kerk, [Doeschka Meijnsing](#) en Xandra Schutte, en mijn zuster Lucia. Dat van die stok en die patchoeli op de bontjassen heb ik van mijn zus. Zij komt niet in mijn boek voor.

Als kind heb ik gezegd: later wil ik oom Vincent worden. Niet de Vincent van de drank en kroegen en de mannen, maar die van *De kleine prins*, de lantarenopsteker die over zijn planeet rent en goedemorgen goedenavond zegt. Ik wilde ook postbode worden in Zwitserland en met een krakende oude fiets de berg op.

Toen Xandra Schutte hoofdredacteur werd van *De Groene Amsterdammer* en ik er poëzierecensies voor schreef, kwam het hele verhaal naar boven. Ik wist dat ik er geen gedichten over kon schrijven en in recensies of essays was er ook geen plek voor. Vincent werd de drijfveer voor mijn roman. Uiteindelijk speelt hij alleen maar een bijrol in het boek. Door zijn oom Vincent leert de jongen dat mensen verhalen maken van de werkelijkheid, er hun eigen versie van geven, wat zijn moeder ook doet als ze manisch is. De jongen wil dat niet, hij wil uitgaan van de waarneming, alleen exact noteren wat hij ziet. Pas later leert hij dat iedereen overal verhalen van maakt en hij dat ook zelf doet. Maar dan zijn we al bijna aan het einde van het boek. En Berlijn? De stad is op die momenten niet meer dan een grote schrijftafel. De indrukken die ik buiten opdoe, die komen later wel van pas.

X

Storkwinkel: weinig taxichauffeurs kennen het straatje. Er zit een hoek in tussen de apotheek en het centrum voor zwakbegaafden, als je daar linksaf gaat ben je nog steeds in dezelfde straat. DAAD heeft al vele decennia zeven woningen op nummer 12. Soms gaat in een van de appartementen de telefoon en vraagt een Russische stem in het Engels of hij Arvo Pärt te spreken mag krijgen. Wie heeft er niet gezeten, Witold Gombrowicz, Peter Handke, Friederike Mayröcker, Ann Veronica Janssens. Susan Sontag was er jaargenoot van Breyten Breytenbach. Ooit was dit de rafelrand van de Kurfürstendamm, vertelde redacteur Wil Hansen. Je had er barretjes en cabarets. Nu is er een tankstation, er zijn winkels met auto-onderdelen, kantoren. Aan de ene kant van Storkwinkel hoor je de piepende remmen van de wagons op de Ringbahn, aan de andere kant loopt de ringweg rond Berlijn. Vanuit de hoger gelegen appartementen kijk je op vrachtwagens in de file. Er is nog een café, de Wolfs Inn, en het verhaal gaat dat geen van de gasten van DAAD er ooit naar binnen durfde. Wolfs out, mompel ik als een brullende man naar buiten komt. Hij is te dronken om me te verstaan.

Nabokov had de pest aan Berlijn, of misschien was dat alleen maar *Nostalgia*. Er is ooit een Chinees in Storkwinkel van het dak gesprongen, Yang Lian schreef er een gedicht over met allerlei draken en spoken in het donkere trapportaal, maar Lian schrijft wel vaker over spoken en draken. Als je bij S-Bahn-station Halensee de brug over gaat, zie je de eerste warenhuizen van de Ku'damm. Op zondag lopen er Russen in bontmantels die elkaar begroeten

en een praatje maken voor de gesloten rolluiken, die elkaars familie nog blijken te kennen uit Leningrad. Het КДВ, het Kaufhaus Des Westens, helemaal aan het einde, heeft iets van een terminal van een groot Oost-Europees vliegveld.

Charlottenburg wordt Charlottengrad genoemd vanwege de vele Russen die in de meest westelijke wijk van het centrum van Berlijn wonen. Op de speelplaatsen zie je Russische kinderen met hun moeders, het gezicht onder de verf, of kindermeisjes uit de Oekraïne. Er hangt een plakkaat voor Else Lasker-Schüler, een straat verder woonde Paul van Ostaijen. Het is niet moeilijk om van Charlottenburg te houden, de brede zijstraten met bomen, de schaatsers op de Lietzensee. Door het landklimaat is de winter streng, ik heb nog nooit zoveel indrukwekkende mutsen en kragen en beenwarmers gezien. De *Berliner Kindheit* van Walter Benjamin is nog steeds te zien aan de rijke achterhuizen en binnentuinen, de salons en de Berliner Zimmers met de statige grote tafels en dressoirs. Iedereen heeft hier zeeën van ruimte. In het appartement in Storkwinkel heb je een fiets nodig om naar de badkamer te gaan.

De Wolfs Inn blijkt de typische Duitse *Kneipe*, doorrookt en met fruitautomaten en zoutstengels op de toog en een barman met vies plakkerig haar die commentaar geeft op je bestelling.

Als je boven in bus 19 of 29 zit, de hele Ku'dam af naar het Europa-Center bij de Gedächtniskirche, stop je wel dertig keer voor de stoplichten. Mensen dringen naar binnen en naar buiten, geven elkaar grif commentaar als ze in de weg staan. In de metro zag ik iemand in een rolstoel en een dakloze die op dezelfde plek wilde staan, de energie die bij die ruzie vrijkwam leek me genoeg om een gigantische dynamo mee op te laden. Ik kocht hier ooit een maandkaart en sprak mijn eerste woorden Duits. Raar hoe dat is blijven hangen, iets van de schooltijd of van *Mutter Courage* of de *Dreigroschenoper*, mijn vader die op de bank naar moderne dans van Pina Bausch op tv keek en de hele tijd ironisch stemmen nadeed. *Und dann fragten wir der Pina... Und dann hatte sie geantwortet.* Het ligt prettig in de mond, dat Duits, vooral als je het met net te veel nadruk uitspreekt, *Ich habe es nicht gewusst, frag mir warum ich so traurig bin, du weisst nicht warum ich weine.* Na maanden denkt mijn vriend uit Kiel nog steeds als ik een beetje beleefd probeer te doen en meepraat dat ik de taal bespot. Een ander begint de meest idiote keelklanken te maken als ik aan een zin begin. Toegegeven, ik kan het niet, het lijkt te veel op iets anders. Nederlands is een dialoog tussen een Duitser en een Engelsman die beiden een sandwich eten. Ze vinden het allemaal zo schattig, dat Nederlands. Dat helpt ook voor geen meter.

‘Groot Berlijn is een relatief nieuwe samenstelling van verschillende steden die pas sinds 1920 bestaat,’ zo formuleert Thomas Geigler van het Literarisches Colloquium Berlin het in de [video](#) van Philip Huff. ‘Voor 1920 had je elf steden die vandaag Berlijn heten, waaronder Charlottenburg, Schöneberg en Zehlendorf, afzonderlijke steden, soms met meer dan 100.000 inwoners. Daarom is Berlijn altijd al multipolair geweest. Het hoort bij Duitsland maar het “tikt” anders, het functioneert anders. Dat heeft met zowel de West-Berlijnse als de Oost-Berlijnse bohemiencultuur van doen. Er zijn nog steeds vele niches waar je dingen kunt proberen, er zijn kelders, kunstenaars kunnen er voor weinig geld een atelier vinden. Veel is nog niet vast, veel beweegt zich. Dat maakt de stad spannend. Het wordt steeds steviger, maar hier is alles nog steeds op zand gebouwd. Dat is het zand van de grond, dat blijft nog wel even.’

Multipolair, men gebruikt het woord wel in politieke zin voor machten die door verschillende landen en culturen gelijkmatig gedeeld worden. Men spreekt ook van multipolaire neuronen, zenuwprikkels. Je kunt in Berlijn van stad naar stad, van Charlottenburg over de Siemenssteg – een hoge industriële ijzeren voetgangersbrug – naar Moabit, de wijk met de kleine industrie, de fabrieken en Turkse rommelwinkels. Op het voormalige vliegveld Tempelhof branden vuurtjes en rennen vliegeraars. In Schönefeld zit een enorm grote en zachtaardige man in het café op de hoek van de straat aan een laag tafeltje op zijn kleine laptop gedichten te typen. De barvrouw wijst je meteen door naar het zijzaaltje waar hij bureau houdt. Het is Ulf Stolterfoht, hij wil op termijn een zilveren naamplaatje aan de zijkant van die tafel. Aan de Weissensee in het oosten heb je de Copacabana, een strandje waar kinderen in het water spelen en hun ouders grote glazen bier drinken en naar ze kijken. In Friedrichshagen leidt een lange straat naar de Große Mügelsee met aan weerszijden lage huizen van maar één verdieping hoog, met bioscopen en veel bakkerijen. De markthallen in Kreuzberg, de dubbele brug voor spoor, auto’s en voetgangers over de Spree. Overal zie je Letten, Estlanders en Litouwers, met dat beetje Russisch en dat beetje Scandinavisch in hun voorkomen, het lijkt alsof de complete Baltische staten naar Berlijn zijn gelopen. In Clärchens Ballhaus staan Amerikanen en Hollanders te dansen op discohitjes uit de jaren zeventig. In het Berliner Ballhaus staat op elke tafel een zwart bakelieten telefoon-toestel, waarmee de heer met de hoed van tafel 17 een martini met kers kan bestellen voor de vrouw met de sjaal aan tafel 34. Je hebt in Prenzlauerberg de easyjetset in de hippe cafés met de zorgvuldig afgebladderde muren en de kitscherige lambrisering, totaal identiek aan de cafés aan de rue Sain-Maur in Parijs in de jaren negentig en daardoor toch een beetje karakterloos. *It’s one*

big euro city, but I don't care, zong de Amerikaan Steven Brown van Tuxedomoon in '[Some Guys](#)', het nummer dat in de opening van Wim Wenders' *Der Himmel über Berlin* heel even gespeeld wordt als de camera de flats in en uit gaat. En zo is het ook. Berlijn is geen stad.

Ik zit in de schaduw van de Ludwigkirche en hou met een schuin oog mijn dochter in de gaten tussen de kinderen op de speelplaats. Berlijnse kinderen zijn stoer, ze staan rechtop op de schuine daken van de speelhokjes. Ze zitten goed in hun vel, zoals de *Kindertherapeutin* van de Kita, het kinderdagverblijf, dat noemt. Om de hoek kocht ik bij Shakespeare & Co de bundel *Geistersehen* van Marion Poschmann. Als je die leest, snap je het wel, dat Duits. Zo lang als je je mond maar houdt.

XI

Een paar jaar lang werkte ik als chauffeur. Ik kreeg de lange afstanden, werkte voor kunstfestivals, personen en installaties brengen en ophalen. In Bazel laadde ik vijftig violen in en bracht ze met een nerveus pratende kunstenares naar Den Haag. Drie gefingeerde portretten van tweelingen leverde ik af bij de juwelier Cartier in Parijs, per stuk waren de foto's een ton aan guldens waard. Ik begon ooit bij het World Wide Video Festival, werkte vervolgens voor het Haags Filmhuis en ten slotte het langst voor V2, het centrum voor 'instabiele media' in Rotterdam. V2 waren de pioniers in de elektronische kunst. Van Schiphol haalde ik een chagrijnige Hongaarse filmer die van de chauffeur eiste alle sociologische gegevens van het land van aankomst op te dreunen. Een Duitse Europarlementariër die cultuur deed, laste in zijn openingsspeech een minuut stilte in nadat hij in de auto over dit gebruik op Dodenherdenking had gehoord. De baas leende me zijn Alfa Romeo uit om hem terug te rijden, ik reed prompt bij de uitgang van de parkeergarage een van zijn koplampen stuk. Sjouwen mocht ik niet vanwege mijn slechte rug, alleen maar rijden. Rotterdam is een prettige uitvalsbasis, de brede straten, de snelle doorstroming van het verkeer. Ik had een huis in Den Haag, een uitgever in Amsterdam, een baantje in Rotterdam en begreep niets van de competitie tussen die steden, voor mij waren ze één grote stad. Als ik ergens vanuit het buitenland naar Marc bij V2 belde waar ik precies moest wezen, zei hij altijd: 'Wat heb jij toch een leuk leven.' Kwam ik afgepeigerd terug dan zei hij: 'Had je maar niet voor de poëzie moeten kiezen.'

Ulrike Gabriel maakt robots. Ze was een cult-hit, een technicus van V2 droeg een T-shirts met haar gezicht erop. Met dit soort baantjes denken mensen dat je hogerop wilt in die wereld, maar dat ambieerde ik niet. Die elektronische kunst en film en video interesseerden me, maar ik had er uiteindelijk niet veel mee. Het maakte het werk licht, ik verdiende gewoon mijn geld, zelfs

de uren dat ik in een motel langs de weg sliep. Ulrike hielp me in Offenbach spullen inladen en nam me mee naar een buurtcafé. Ze legde een matrasje voor me in haar atelier. Ik begreep later van een fan dat ze met een verfijnde Japanse filosoof is getrouwd, deze Duitse punkkunstenaar.

Op een goeie dag mocht ik naar Berlijn. Ik was er nog nooit geweest. Met een lege bus ging ik op weg, ik bleef een nacht in een hotel, dan inladen en terugrijden. Het was niet lang na de val van de muur. Het hotel stond in Schöneberg, een straat verder dan de Nollendorfstrasse. De bus kon in de kelder, er ging een rondweg naar beneden. Halverwege kreeg ik in de gaten dat de bus niet door de ingang van de garage kon en moest achteruit de lange bocht opnieuw nemen. Het was inspannend maar het lukte. Ik heb in die jaren in alle mogelijke auto's en busjes gereden. Per ongeluk liep ik in het pand waarin het hotel was gevestigd de gang te ver door en kwam in het *Hinterhaus*, waar Afrikaanse gezinnen op de gang leefden. In Kreuzberg kocht ik een Duitse vertaling van gedichten van János Pilinszky. De Friedrichstrasse was nog compleet vervallen, het station morsig. Bijna de hele nacht liep ik rond om de stad te verkennen: een onmogelijke opgave.

*

Berlijn zou ik pas jaren later opnieuw zien en beter verkennen. Op een poëziefestival in Albanië ontmoette ik een organisator, de hele week trokken we met elkaar op. In een volle bus met dichters nodigde hij er een uit voor zijn programma. De anderen werden er nerveus van. Bij de lunch sprak ik hem erop aan. Als je iemand uitnodigt, doe je dat per mail of schrijf je een brief als je weer thuis bent, je gaat niet een heel festival op lopen fokken door dat mon-

deling te doen. Had hij bovendien niet hetzelfde gedaan in Quebec in 2006 en was daar ooit iets van terechtgekomen? Hij werd boos, schamperde wat data. Toen ik terugkwam uit Albanië, kreeg ik wel degelijk een uitnodiging voor Berlijn. Optreden op Unesco Poetry Day in het Max Liebermann Haus, pal naast de Brandenburger Tor. Een vrij formele bijeenkomst met vijf Europese dichters. Veel volk. De organisator stond erop om zelf de Duitse vertalingen te lezen. Soms in het buitenland gaat het voordragen zoveel makkelijker dan thuis. Vooraan zat een mevrouw, Monika Grütters, een politica van de CDU en baas van de Stiftung Brandenburger Tor [naschrift: inmiddels in 2014 is zij

de Duitse minister van Cultuur]. Na afloop nam ze me mee naar haar werk-kamer. Ze wees me op een bibliotheek van buitenlandse auteurs die in Berlijn hadden verbleven en zei me dat ik daartussen zou staan als ik een aanvraag deed bij DAAD. Maar dat ze niets beloofde. Ik zei geen woord, knikte alleen maar. Uit mezelf zou ik nooit een aanvraag doen bij het Berliner Künstlerprogramm, ik wist geneens dat het bestond.

Ik deed een aanvraag en die werd afgewezen. Het jaar erop schreef ik een betere. Er stond opnieuw in dat ik Berlijn straat voor straat zou verkennen, waar de commissie waarschijnlijk om zou grinniken, want dat is zo ongeveer onmogelijk. Wat me die nacht als chauffeur niet lukte, zou in een jaar moeten kunnen. Ik haalde maanden later een aangetekende brief op bij het postkantoor, maakte die open op het bankje ervoor en las dat ik een jaar in Berlijn zou wonen. Het voelde alsof mijn leven hierdoor zou veranderen. Ik heb vaker dat gevoel gehad en meestal klopte het niet, maar nu wel.

Op het eind van het verblijf in Berlijn kwam ik erachter ik hoe ik precies geselecteerd was. De commissie literatuur kiest uit de inzendingen jaarlijks zes schrijvers van over de hele wereld. Ik bleek uitgekozen door Guido Graf, wetenschapper en medewerker van de radio NRW, die zowel gespecialiseerd is in hedendaagse Duitse poëzie als in het werk van A.F.Th. van der Heijden. Redacteur van de *Revisor* trok zijn aandacht vanwege het themanummer over A.F.Th. Anneke Brassinga zei me eerder je nooit te schamen voor wat je krijgt. Mijn vriendin zei dat ik na vijf jaar als vrijwilliger op een cultureel instituut in Parijs gewerkt te hebben me wel eens een jaartje wat luxe mocht laten aanleunen. Wat het commissielid triggerde was helemaal geen internationale activiteit maar het op de Nederlandse literatuur gerichte *Revisor*.

*

Voor we naar Berlijn vertrokken, liet mijn vriendin me de uitslag van een zwangerschapstest zien: een kleine rode o, naar een gedicht van Esther Jansma uit *Hier is de tijd*. Ik realiseerde me dat ik mogelijk niet alle straten van Berlijn zou leren kennen. We leerden dat het Duitse *gründlich* ook geldt voor de gynaecologie, iedere week werd er een echo gemaakt. Onze zoon zou in het Martin-Luther-Krankenhaus geboren worden, pal achter onze woning aan Storkwinkel, een thuisbevalling viel in Berlijn moeilijk te regelen en vergoed te krijgen. De bevalling verliep vlot, Leon is heel snel geboren. We wilden gelijk erna weg, maar dat ging alleen al administratief niet, het duurde een paar uur voor alle papieren bijeen waren. Ook al was er een brief dat de Nederlandse verzekering de kosten zou vergoeden, ik moest toch mee naar een kantoortje om het bedrag vast te pinnen. In mijn eerste stuk had ik het over de charme van toiletjuffrouwen. Het voelt bizar pal na een geboorte een financiële transactie te plegen, waar je bovendien van weet dat die weer wordt tenietgedaan. Maar tegen de Berlijnse bureaucratie kun je niet op.

Thuis kwam er een kinderarts. Voor bloedonderzoek moest ik met een sample naar een groot ziekenhuis in Wedding, ten noorden van de Ringbahn. Ik stapte uit bij Westhafen. Militairen hadden de brug afgezet, niemand mocht erover. Het leek wel oorlog. Ik liep een stuk terug naar Beusselstrasse, ging daar de brug over en wandelde langs de autoweg naar het ziekenhuis. Het loket waar ik moest zijn, zat aan die kant van het gebouw. Op de terugweg liep ik het terrein af, besloot niet de Ringbahn maar de ondergrondse terug te nemen. In de Torfstrasse merkte ik dat er oproer was. Er was een demonstratie van neonazi's tegen de bouw van een moskee in Wedding. Ze stonden op een

straathoek, de rijweg was afgezet. Op de andere hoek was een tegendemonstratie met reggae uit de speakers. Vandaar die militairen bij de Pulitzbrücke. Ik kom uit Den Haag, heb veel demonstraties meegemaakt. Maar deze was stukken grimmiger, de haat over en weer was voelbaar, de afschuw van en ontzetting over neonazi's in een land waar de oorlog nog zo zichtbaar is onontkoombaar.

In het jaar in Berlijn zag ik een dronken Duitser met een bierfles zwaaien naar Turkse vrouwen bij de Kottbusser Tor die in de lift naar de S-Bahn boven wilde stappen terwijl de lift eerst nog naar de U-Bahn beneden ging. Een vervaarlijk figuur in de metro liet mijn dochter zijn hond aaien en zei dat hij bij die types op de Hermannstrasse hun vingers liet afbijten als ze dat zouden wagen.

Berlijn heeft misschien een links imago, er zijn genoeg elementen in het straatbeeld die dat tegenspreken. Ook de cultureel attaché bevestigde dat: ga maar eens met een Aziatische vrouw in een voormalige Oost-Duitse buitenwijk wonen.

De inschrijving van Leon duurde negen dagen. Beëdigde, in het Duits vertaalde geboorteaktes, Belgische en Nederlandse uittreksels, alles per express gestuurd. Uiteindelijk weet je dat je het op het eind altijd wel wint van de bureaucratie, het is alleen even doorbijten. Maar het ergste moest nog komen. Pal na de geboorte werd een geruis op het hart van Leon vastgesteld. Na het bloed-

onderzoek moesten we naar de hartspecialist. Inmiddels hadden we wel een akte dat Leon in Berlijn geboren was, maar geen burgerservicenummer. Het bureau buitenland van de Nederlandse belastingen bleek zo goed als opgeheven, iedere medewerker vertelde iets anders aan de telefoon. Zonder BSN geen inschrijving bij een ziekteverzekering. Iedere inenting door de kinderarts moesten we voor honderden euro's bij een Duitse apotheek kopen. In de afgelopen jaren zijn de regelingen snel veranderd. Op internet vind je achterhaalde informatie, ook telefonisch bij instanties zijn de mensen zelden bijgewerkt. Het was de tijd van het gedoogkabinet en het bleek de meest effectieve maatregel tegen immigratie: buiten Nederland krijgen mensen geen BSN, ook al zit je in een

luxeregeling zoals DAAD, dat zegt ze natuurlijk ook helemaal niets. Aan de ambassade heb je in dit geval weinig, die kunnen geen BSN verstrekken. Ik kreeg een interne mail doorgestuurd waarin geschreven stond dat deze kersverse vader wel heel moe moest zijn. Een BSN aanvragen zou kunnen bij het bureau buitenland van de belastingdienst in Heerlen. Daar gingen alle papieren heen en ook de Duitse inschrijvingsakte. De beoordeling duurde tien weken. Nog was Leon niet verzekerd. Na tien weken kregen we een reactie dat we geen fiscale redenen hadden om een BSN in het buitenland te krijgen. De brief werd niet naar Berlijn gestuurd, maar via ons adres in Amsterdam. Volgens de belastingdienst waren de ziektekostenverzekeraars daar inmiddels mee bekend. Na telefonisch overleg gaven ze ons in Heerlen nog een kans een BSN aan te vragen, die werd na tien dagen afgewezen. Het bleek de perfecte nieuwe anti-immigratiewet: je zou je kind Nederland in moeten smokkelen om hem te laten registreren. Nu heb ik een vriendin die heel goed en geduldig is aan de telefoon. Inmiddels waren we erachter dat de zorgverzekering na de geboorte vier maanden de tijd geeft om een kind in te schrijven. Als we in januari terug zouden gaan naar Nederland, zou Leon vierenhalve maand oud zijn. Uiteindelijk begreep de ziekteverzekeraar het, maar moesten we toch eerst naar Nederland. De ambassade gaf ons een paspoort met een blanco BSN. Mijn vriendin en de kinderen vlogen naar België, ik ging met het huisraad naar Nederland. Op de dag dat ze uit België aankwamen, nam ik ze met rugzakken en kinderwagen en Maxi-Cosi en al mee naar station Muiderpoort en van daar meteen te voet naar het Stadsdeelkantoor Oost. Ik zette de baby op de balie en kreeg te horen dat inschrijvingen van mensen die niet in Nederland geboren waren alleen bij het Stadsdeel Centrum konden. Op dat moment stortte ik in en ging los tegen de medewerker. Vierenhalve maand de hele Berlijnse bureaucratie door hadden we volgehouden, maar een paar lullige haltes met lijn 9 naar de Stopera, dat ging niet meer.

Uiteindelijk hadden ze avondopenstelling in de Stopera, en kleurpotloden voor mijn dochter. Het was volgens de baliemedewerkers niet een S26 maar een S27 want het kind had een Belgische moeder. En ze gingen er vanwege mijn achternaam aanvankelijk van uit dat ik Duits was. Maar ik wist dat het goed zou komen, als ik gewoon net zo lang aan de balie zou blijven zitten tot ik dat verrekte burgerservicenummer had gekregen.

XII

In Pasolini's *Il Vangelo secondo Matteo* klinkt de stem van Odetta. Jozef ziet dat zijn bruid zwanger is zonder dat hij haar bezwangerd heeft en is stil en dan zet het lied in, 'Sometimes I feel like a motherless child'. We zijn dan al een scène verder in het verhaal van het evangelie volgens Matteüs, een processie gaat de berg af over een slingerend pad. Onderaan zit Maria met het kind in windsels tegen haar borst gedrukt, Jozef staat naast hen met een stuk hout in de ene hand en een stuk gereedschap in de andere. Ze kijken naar boven waar de drie wijzen het pad afdalen, gevolgd door een groep kinderen. Veel knapen natuurlijk, het is Pasolini, maar ook ouderen. Allemaal sprekende koppen. Op dat moment begint Odetta te zingen. Het is de mooiste interpretatie die er van het lied bestaat. Over de ingehouden gospel van het achtergrondkoor reikt haar zwarte stem ontstellend ver. 'That beautiful black voice,' zou de Schotse pleegvader van Jackie Kay over Bessie Smith uitroepen in haar dichtbundel *The Adoption Papers*.

Kinderen rennen, de wijzen in hun mantels kijken waar ze hun voeten neerzetten. De jonge Maria kijkt afwachtend en beschermt het kind. Als de processie nadert – kinderen, ezels en paarden in hun gevolg – staat Jozef met de handen gevouwen naast zijn bruid, het gereedschap steunt naast hem tegen de rots. Hij heeft iets van een lijfwacht, het is alsof hij er niet bij hoort, alsof hij alleen maar de bewaker van het tafereel is. Maria kijkt hem even aan en staat op om weer te gaan zitten en het kind aan een van de wijzen te geven die voor haar zijn neergekniel. De scène duurt, ze overwint langzaam haar argwaan, staat haar kind af, vertrouwt het de mannen toe. De middelste wijze tilt het kind de lucht in, de ander kust zijn voet. Over Maria's gezicht komt een glimlach. Kinderen kijken ademloos toe, jongens nemen haar glimlach over. De middelste wijze geeft het kind terug en de derde kijkt naar boven, naar de berghelling waarlangs drie jongens met het zilver naar beneden snellen om dat aan Maria's voeten te leggen. De voorste is Pasolini's vaste speler en vriend.

Waarom een *motherless child*, waarom werkt juist die muziek en tekst zo goed met de beelden? Het kind is geen wees, ook al is zijn moeder onbevlekt ontvangen. Het is de melancholieke blik van Jozef die de muziek met de scène aaneenrijgt, nog steeds is hij er niet over uit of zijn vrouw hem bedrogen heeft of dat er inderdaad een mirakel gebeurd is. Hij is het moederloze kind, de verweesde, die onhandig naast zijn eigen jonge gezin staat. De vader. Het [fragment](#) duurt exact 3 minuten en 18 seconden, het is wat mij betreft het meest onovertroffen stukje cinema dat er bestaat. Door de stilte, door de sprekende gezichten, door de harmonie van muziek en zang en beeld. En door de moeder die nog kind is. Odetta brengt een kleine variatie op de gospel, 'True believers,' zingt ze op 2 minuut 30, om dan naar het refrein terug te keren.

*

Het vergt een sterk gestel / te leven in een hotel. Rijmpjes, witte overhemden in de vrieslucht van Parijs die buiten het raam de houding aannemen van pianospelers, tangodansers. Wit op een zwarte pantalon, onder een zwarte kin met stoppelbaard. 'Berlijn / De zon is geel,' schreef Marsman. In Berlijn kan je

in tegenstelling tot Parijs niet onderduiken. Terwijl je als rondreizend dichter overal opnieuw begint, incognito, op het nulpunt, verdwenen in de massa, anoniem, word je door Berlijn opgetild. Ik denk dat ik reis vanwege dat nulpunt, reizen om armer te worden en je niet te verrijken, zoals Henri Michaux dat noemde, reizen om telkens weer opnieuw als niemand te beginnen.

Henri Deluy merkte op, het was op de Franse radio, dat hij me niet helemaal kon plaatsen of peilen. Was ik drie maanden in Marseille, dan leek ik op een van de dichters uit Marseille, ik sprak zelfs zo. Als een kameleon, alsof ik geen identiteit heb. Plaats je een willekeurig andere dichter daar, dan blijft die min of meer zichzelf. Maar ik niet. Toegegeven, ik hou van schuilplaatsen. Maar in Berlijn werkt het niet. Daar zijn de gasten, de residenten, geen vreemdelingen. Daar staan ze centraal, daar worden ze uitgenodigd om over zichzelf te praten, schaamteloos en zonder gêne.

Als dichter in een ander land ben je in eerste instantie een *nobody*. Je vertaler is bekender dan jij. Je begint overal opnieuw, als een mol duik je onder. Marseille was niet makkelijk. Het is een geweldige stad waarin je je kunt verliezen. Ik las de bundel *Terrasses* van Letitia Ilea, die de drie maanden voor me in het appartement aan de rue de Refuge zat, en het kwam me voor alsof de Roemeense verfranst was in haar poëzie. Dat wilde ik niet. Oelala waarom ik geen Frankrijk-specialist ben geworden, knipoogde ik naar Barber van de Pols artikel 'Olé waarom ik geen Spanje-specialist ben geworden'. Marseille was lastig, ik miste er mijn vriendin, kreeg een hele club Nederlandse dichters op bezoek voor een vertaalsessie en een presentatie. Marseille heet een gouden kooi, er schijnt de meeste zon van het hele land, maar de mensen zijn er arm en komen er niet uit. Over je huid komt een tweede laag van pastis en zonlicht. Je moet ertegen bestand zijn om er te wonen. Onderduiken is de beste remedie.

Het jaar daarop mocht ik naar Montreal. Ik wilde niet, ik wilde het park waar ik aan woonde groen zien worden in het voorjaar, een goed excuus voor een dichter vonden ze bij het Fonds voor de Letteren. Maar uiteindelijk ging ik toch, uiteindelijk ga ik altijd. Je hebt er een paar die altijd wel gaan. Misschien hebben ze reizigersbloed, weten ze iets op te geven. Montreal was een oase, geen dag had ik heimwee. De dichtwereld stelde er voor mijn gevoel niet veel voor en ik kreeg er geen contact mee, aan mijn Franse vertalingen had ik in Quebec nauwelijks iets – dat is toch een andere taal en een ander poëtisch idioom. Maar ik hield van de stad, was constant op pad. Ik moest net iets eerder dan die drie maanden terug vanwege een nominatie voor de Hugues C. Pernath-prijs. En op dat moment was er iets veranderd. Ik wilde niet meer

terug, ik wilde niet meer ergens wonen. Ik wilde niet meer zeggen ik heet zus en woon daar en heb die nationaliteit. Het voelde niet meer logisch. Het was 2005.

Je beleeft iets dergelijks sterk in Taiwan, dat modern is maar waar Japan het voorbeeld is en niet het Westen. De blanke bestaat er in zekere zin niet, wordt genegeerd, daar wordt niet mee geflirt of naar gekeken. Zoiets is leerzaam om te ondergaan. Iets van de ontheemding of de ontworteling, van de steeds magerder en wankeler staat om ergens aanwezig te zijn, keert zich op dat moment uit. Dat is waar het om gaat, waar het over gaat.

Maar in Berlijn gaat dat niet en dat komt niet door de stad, juist niet, met zijn talloze bunkers en schuilkelders. Onlangs werd ik binnengeleid in de anarchistische schuilibliotheek in de catacomben onder Ausland in Prenzlauerberg. Dat je in Berlijn niet anoniem kunt zijn komt door DAAD. Sinds vijftig jaar worden telkens achttien kunstenaars uitgenodigd, zes schrijvers, zes beeldend kunstenaars, drie filmmakers en drie componisten, een jaar onderdak geboden en in alle culturele programma's opgenomen. Iedereen werkt in Duitsland met DAAD. Je krijgt een literair agent die je het hele jaar bijstaat

en je vleugels geeft, die ik de directrice noem. Naar Berlijn gaan is het tegenovergestelde van op reis gaan, in Berlijn zijn betekent aankomen, opgenomen worden met een ernst en een aandacht die je niet gewoon bent, die je je zelfs niet hebt kunnen voorstellen. Het klimaat is er polemisch, maar niet uit ruziezoekerij zoals zo vaak in Nederland, maar a priori om door kritiek elkaar beter te maken, scherper. Uitgesproken, hard, maar niet onvriendelijk.

Dat is allemaal mooi en aardig, maar wat doe je erna, als het jaar Berlijn voorbij is? *I don't have a fucking clue*. Mopperen, je ontheemd voelen. 'Sometimes I feel like a motherless child / a long way from home.'

Toen ik terugkwam uit het ziekenhuis waar Leon is geboren en mijn fiets op de cour achter Storkwinkel van het slot haalde, zag ik in de poort achter ons huis een man zich uitrekken en met een bezem boven zijn hoofd het plafond vegen. Systematisch, in banen, alsof je een veld rooit of de vloer stofzuigt, in vlakken denkt, met stramme gebaren. In een etalage zag ik een pruikenkop die een andere pruikkop zoent. Mensen die ruziemaakten in gebarentaal keken niet naar elkaars handen. Ik zag een man zijn arm uitstrekken om op zijn horloge te kunnen kijken nadat de mouw van zijn jasje omhoog was gekropen. Ik zag een meisje met haar knie haar handtas omhoogduwen om erin te rommelen. Ik zag een man die clippers op zijn broekspijpen zette voor hij op zijn fiets stapte. Ik zag een vrouw een parasol omhelzen om hem dicht te gespen. Ik zag een wit hondje slapen in een boodschappentas. Schors viel van de bomen op het wegdek van de Kurfürstendamm, een glijbaan op een speelplaats leek op een uitgestoken tong. Mannen stonden bij de slager in regenjassen aan hoge tafels van borden vlees te eten. Een postbode opende een elektriciteitskast en haalde er poststukken uit. Dat is Berlijn.

Zal het me nog lukken mijn nationaliteit op te geven, zoals je je overtollige voornamen uit het bevolkingsregister kunt laten verwijderen als de paus op bezoek komt?

In München bekritiseerde een oude man in restaurant Cohen me omdat ik de Acedia in verband bracht met lege landschappen. Voor hem betekende de Acedia de ouderdom, het lege gevoel als je oud bent. Zo heb ik de term nooit gebruikt, maar weet je als dichter eigenlijk wel hoe je iets gebruikt? George Steiner bracht de Acedia in verband met het falen van de Franse Revolutie en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Christenen herwaarderen het Latijnse begrip Accidia als loomheid die het gevolg is van de pornoficatie, ze zetten het begrip in vanuit hun moraal. Als dichter zet je een woord niet ergens om in, dat is mijn moraal.

Nadat *Nach Akedia* was verschenen, mocht ik naar Frankfurt. Niet om-

wille van de vertaalde poëzie, maar om met Matthew Sweeney te praten die als dichter ook een prozaboek heeft geschreven over zijn kindertijd, vergelijkbaar met *Naar Whitebridge*, maar dan een kinderboek, *Fox*. Precies die week verschenen een [bespreking](#) van *Nach Akeidia* in de *Süddeutsche Zeitung* door Nico Bleutge en tien lievelingswoorden in de *Tagesspiegel*. Toch wist ik dat de bundel niet in de Nederlandse stand tussen de vertaalde poëzie zou staan op de Buchmesse. De bundel is niet uitgegeven met steun van het Letterenfonds maar met steun van DAAD. En ik wist dat dezelfde zwaarte me zou overvallen, de wens je eigen nationaliteit op te geven, je adoptief op te stellen zoals Esther Jansma dat noemt, *ieck ben van Luxembourg*, met Nederland heb ik niets te maken. Maar daar was de lieve Thomas Möhlmann, dichter en medewerker van het Letterenfonds, die de bundel alsnog in het rek zette.

Waarom mopperen als je iets geweldigs hebt beleefd – omdat het niet lang genoeg heeft geduurd? Omdat je niet weet hoe het te bestendigen en het in Nederland in een steeds onguurder klimaat ook niet zou kunnen bestendigen? ‘There is no future for Englands dreaming.’

Ik weet niet of Jozef alsnog in de onbevleete ontvangenis gelooft. Als de wijzen vertrekken kijkt hij niet minder melancholisch, al komt er berusting in zijn blik.

Ik ga naar Berlijn.

Een man veegt met een bezem het plafond van de inrit
een man loopt alsof hij de breedte van de gevel opmeet
een man zet knijpers op zijn broekspijpen en stapt op

een man kust een meisje alsof hij water uit de rivier drinkt

zon spiegelt in twee ramen tegelijk
in de vensterbank een telefoontoestel

een vrouw op een balkon omhelst een ingevouwen parasol

in de metro een plaatje van een tapijt
een wit hondje slaapt in een handtas.

*

Mannen staan in een slagerij in regenjas
en eten vlees van een bord

een man opent een elektriciteitskast
stapelt poststukken in zijn fietstas

een autoband ligt op de stoeprand

ijsschotsen in de rivier waarop opnieuw
is gesneeuwd.

ik dacht zand op de bodem van het zwembad te zien
maar het was een mens.

(Uit de reeks 'Terug naar Acedia'. *Acedia*, De Bezige Bij, 2014)

REVISOR

2015 De Bezige Bij Amsterdam | Antwerpen